

БЕРЕСТОВСЬКИЙ І.В., здобувач  
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 340.1

## СУВЕРЕНІТЕТ ОСОБИ – УМОВА РОЗБУДОВИ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена дослідженню проблематики суверенітету особистості, обґрунтуванню її існування й функціонування в умовах будівництва громадянського суспільства. У ній доводиться, що бути особистістю – автономною, самостійною, незалежною, вільною – можна тільки в умовах розвинутого громадянського суспільства, яке покликано створювати умови для розвитку громадян, стимулювати їхню ініціативу, відповідальність і впливати на формування сучасної, суверенної особистості.

**Ключові слова:** суверенітет особистості, громадянське суспільство.

Стаття посвячена исследованию проблематики суверенитета личности, обоснованию ее существования и функционирования в условиях строительства гражданского общества. В ней доказывается, что быть личностью – автономной, самостоятельной, независимой, свободной – можно только в условиях развитого гражданского общества, которое призвано создавать условия для развития граждан, стимулировать их инициативу, ответственность и влиять на формирование современной, суверенной личности.

**Ключевые слова:** суверенитет личности, гражданское общество.

The article is dedicated to person's sovereignty and discusses its existence and functioning under civil society building. The author proves that the phenomenon of an autonomous, free and independent person belongs only to a developed civil society which facilitates citizens' personal growth, stimulates their initiatives and responsibility and influences the forming of a modern and sovereign person.

**Keywords:** person's sovereignty, civil society.

Необхідною умовою існування та функціонування громадянського суспільства є особа, яка самостійно і свідомо орієнтується в існуючій системі демократичних цінностей, визнає їх і керується ними у своїй практичній діяльності. Саме особа як окремий автономний індивід складає ядро громадянського суспільства, що будується як взаємодія самостійних, самодостатніх організованих суб'єктів, груп, організацій, установ, органів місцевого самоврядування та інших суспільних об'єднань.

Сьогодні, коли відбувається розбудова українського громадянського суспільства, зростає потреба у вихованні автономної особистості, ініціативної, самостійної, з почуттям власної гідності, здатної самостійно брати участь у суспільних справах. Як підкреслювалось у Зверненні Президента України до Українського народу, “без вільних, розвинутих громад та сильного самоврядування не буде і сильного громадянського суспільства” [1].

Методологічною і теоретично-правовою основою дослідження феномену суверенітету особи в Україні виступає важливий принцип конституційного ладу – народний суверенітет. Згідно зі ст. 5 Конституції України “носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування” [2, с. 13].

Проблему суверенітету нації, народу, держави ґрунтовно досліджували вітчизняні і закордонні вчені: В.А. Бачинін, В.Д. Гапотій, С.І. Максимов, В.Н. Ойгензіхт, М.П. Орзіх та ін.

У даній статті автор намагається поставити питання про суверенітет особи у контексті становлення та функціонування громадянського суспільства, участі громадян у суспільних справах.

Поняття «суверенітет» (фр. *souverainete* – вершина, верховна влада) означає повноту влади, верховенство, самостійність, самодостатність.

Вперше поняття “суверенітет” як “суверенітет держави” використав французький філософ і політик Ж. Боден, який вважав, що “суверенітет – це постійна і абсолютна влада держави” [3, с. 180]. За своєю суттю він означає “верховенство, повноту, цілісність, невідчужуваність і самостійність державної влади в межах державного кордону” [4, с. 150]. Суверенітет являє собою визначальну і невід’ємну якість влади, засвідчує верховенство держави в межах її території, незалежність у відносинах з іншими державами і ґрунтується на визнанні неприпустимо-



сті обмеження влади в державі поза волею її носія – народу. Такі ж характеристики стосуються не тільки суверенітету народу, держави, нації, а й перш за все – суверенітету особистості. І тому суверенітет держави захищається для того, щоб забезпечити суверенітет народу, окремих громадян, щоб була можливість проявити самостійність у їх власному виборі.

На ідею суверенітету особи вперше звернув увагу нідерландський філософ і правознавець Г. Гроцій, який зазначав, що носій суверенітету “може бути або у загальному, або у власному сенсі. Подібно до того, як загальним носієм зору є тіло, а власним – око, так і загальним носієм верховної влади є держава, а носій влади у власному сенсі є *або одна особа* (розрядка наша – І. Б. ), або декілька, згідно із законами і звичаями того чи іншого народу” [5, с. 127-128]. Саме тому Г. Гроцій зазначав, що без суверенітету особи не можна вести мову про суверенітет держави взагалі, тому що розглядаючи будь-які прояви суверенітету – держави, народу – скрізь ми маємо справу із окремою людиною.

У демократичному суспільстві суверенітет особи набуває особливого значення. Від нього залежить змістовна характеристика громадянського суспільства, “суверенітету держави”, “суверенітету народу”, “суверенітету нації”. А тому основні характеристики, що стосуються людини, зокрема її суверенітету, свободи і незалежності, переносяться і на громадянське суспільство.

Сьогодні окремі правознавці виступають проти використання поняття “суверенітет особи” на тій підставі, що “розповсюдження його на доволі широке коло суб’єктів фактично призводить до його девальвації”, – так вважає, наприклад, В.Д. Гапотій. Він стверджує, що “замість суверенітету особи слід говорити про її права і свободи: замість суверенності адміністративно-територіальних одиниць має йтись про місцеве самоврядування” [6, с. 13]. Звичайно, з таким спрощеним тлумаченням суверенітету не можна погодитись. У ньому домінують політико-юридичні гасла, відірвані від особи, її самостійності, незалежності, самодостатності, активності, які “власне і визначають сутнісні характеристики будь-якого суверенітету” [7, с. 14-19]. Але суверенітет і права людини – поняття нетотожні. Права і свободи людини і громадянина не охоплюють поняття суверенітету. Як вказує М.Ф. Орзіх, “суверенітет визначає права людини, яка живе серед людей” [8, с. 37-41]. Права людини створюють умови для становлення дійсного суверенітету особи, держави, нації. І навпаки, наявність такої властивості, як суверенітет, є підставою виникнення суверенних прав, через які він юридично виявляється. Суверенні права являють собою виключні права, що належать суб’єкту і більш нікому.

У неправовій (тоталітарній, моновладній) державі був сформований тип людини-підданого, з рисами сліпої ненависті до багатих, культурних людей, до закону і до представників влади взагалі. Зокрема, радянська концепція розвитку суспільства була заснована не на автономії особистості та визначальній ролі її прав, а на визначальній ролі держави, соціального середовища, пріоритету колективних та державних інтересів. Домінуючою була ідея, згідно з якою визнавався пріоритет суспільства над особою, суспільних і державних інтересів над інтересами кожної окремої людини. На жаль, окремі залишки агонії радянської системи збереглися до нашого часу.

У той же час історичне минуле народів Західної Європи створило умови для формування сучасного типу особи – громадянина, людини із народу, яка сама до себе ставиться з повагою і примушує також владу поважати себе. Ліберальна ідеологія створила ідею пріоритету окремої людини. Це самоцінна, самодостатня особистість, здатна до конструктивної взаємодії з іншими людьми в ім’я спільних інтересів та цінностей. А тому громадянське суспільство як асоціація вільних індивідів повинно бути суверенним, вільним, відкритим. Розглядаючи суверенітет особи, зазначимо, що її здатності самостійно судити, що є добро, а що – зло, протистоїть ідея примусового вдосконалення, “ощасливлення”. Така практика примусового “ощасливлення” блокується завдяки визнання у правовій державі та громадянському суспільстві автономії індивіда, його здатності самостійно визначати, що для нього є вигідним, а що – ні. Тому, яким би не було суспільство, яке ми будемо, важливо тільки те, “щоб у ньому реалізувався принцип автономії особистості, знайшли втілення правові смисли” [9, с. 318] і були створені умови для виховання людини як “унікальної особистості і як громадянина, патріота своєї Батьківщини” [1]. Саме такі люди, патріоти своєї країни, здатні будувати правову державу, громадянське суспільство, а не бути статистами-підданими, що, за визначенням професора Л.С. Мамута, “риб’ячими очима дивляться на свою власну державу, не підтримують і не захищають її, активно не працюють над зміцненням її демократично-правових засад, ризикують втягнути себе і суспільство в



стан хаосу і свавілля” [10, с. 225].

У громадянському суспільстві у першу чергу існує попит на свідомих громадян, а не підданих. Вищим принципом власне демократичного суспільства, що складає основу існування громадянина, є „визнання незалежності кожного члена суспільства (його автономії)”. “Особистість, що здійснює своє право на самореалізацію, виступає головною умовою існування як громадянського суспільства, так і правової держави” [9, с. 315].

Члени суспільства, що є байдужими до проблем розвитку суспільства, не є власне громадянами, а є підданими, тому що громадянин – це особа, яка активно реалізує свій власний потенціал, захищаючи власні інтереси, й бере активну участь у розбудові демократичної правової держави, громадянського суспільства як демократичного середовища існування власної свободи. Як вважає М.М. Цимбалюк, “інтеграційним ядром громадянського суспільства виступає вільний громадянин з усією сукупністю його соціальних зв’язків” [11, с. 83].

Громадянин, «на відміну від просто підданого, має можливість і здібність вільного виразу своєї волі... Він наділений громадянською відповідальністю, і його переконання принципово відрізняється від простої законослухняної свідомості члена неправового суспільства» [9, с. 316]. Громадяни здатні самостійно і свідомо приймати рішення у межах закону, бути автономними особистостями, а не передавальним механізмом чужої волі.

Політичний та правовий патерналізм припускає, що людина як член суспільства може жити за чужими, ззовні заданими правилами та інструкціями. Тому політичний та правовий патерналізм залишається стояти на ідеї „повної гетерономії” [9, с. 263], яка передбачає, що людина як член суспільства може жити лише за чужими, ззовні заданими правилами та інструкціями. Вищим принципом правової свідомості, що складає основу суверенітету, є автономія індивіда. У такому значенні суб’єкт права розглядається як „дорослий, повнолітній”, і на місце гетерономії ставиться автономія особистості, що „виконує антипатерналістську спрямованість” [9, с. 316]. У громадянському суспільстві „... при виробленні індивідуальних чи колективних рішень кожний дорослий індивід має розглядатися як справжній суддя власних інтересів” [9, с. 148].

Саме тому в індивідуальності ми перш за все цінуємо її самотність, а в особистості – самостійність чи автономію. Тобто ключовим поняттям суверенітету особистості є її свідомо співучасть у суспільному житті. Йдеться про високосвідому підтримку та розуміння громадянами своєї значущості, можливості відбутися як вільній особі.

Тому говорити про громадянське суспільство можна лише з появою громадянина як самостійного, індивідуального члена суспільства, який усвідомлює себе таким, що наділений певними правами і свободами, і в той же час несе відповідальність перед цим суспільством за всі свої дії.

Головною вимогою до людини як громадянина є „визнання незалежності кожного члена суспільства (його автономії)”, і тому ідея державного опікування категорично відхиляється”. Її відмінною рисою є прагнення до власної незалежності і повага незалежності інших людей, повага до чужої незалежності [9, с. 246]. Громадянство – це не лише і не стільки юридично-правовий статус особистості, скільки соціальний стан, не щось вічне, раз і назавжди дане та незмінне, а основоположний факт соціального розвитку. У той же час суверенітет громадянина повинен мати межу, хоч на перший погляд межа і суверенітет – поняття несумісні. Проте існують самообмеження в делегуванні прав. Крім того, є рамки закону, який може обмежувати не лише суверенітет особи, а навіть суверенітет держави.

У громадянському суспільстві людині повинно бути надано широкі можливості самій орієнтуватися у житті, бути вільною від застосування до неї без потреб державного примусу, якщо вона не порушила закон. Тобто в умовах громадянського суспільства діє принцип “дозволене все, що не суперечить законодавству, що не заборонено законом”. У цих межах діє і суверенітет особи як громадянина.

Саме тому недопустимим є не тільки відхід від заборон, а перш за все порушення прав інших осіб, ухиляння від моральних обов’язків. Як свідчить професор А. Гальчінський, безвладдя та правовий хаос влаштовує олігархічні клани, які зацікавлені у хаосі, видимості демократії і тому спрямовують свої дії проти дійсної демократії [12]. Для олігархічних структур корупція замінює собою конкуренцію. Тому ми не повинні допускати відтворення олігархічного режиму, який, за свідченням В.Суркова, становить “шлях в нікуди, це нежиттєздатна система, яка веде до миттєвої втрати суверенітету і демократії” [13, с. 59]. Олігархія, на його думку, є



“нелегітимною за визначенням, тому що Конституцією не передбачено керівництво міністром з боку якого-небудь комерсанта і не написано, що ті, кого обрав народ, повинні працювати на тих, у кого більше грошей” [13, с. 38]. Тому, продовжує вчений, “не можна дозволяти прихильникам олігархії руйнувати демократію за допомогою демократичних процедур” [13, с. 61].

Сьогодні з’являються нові тенденції у розвитку суспільства – неопатерналізм, що впливає із проблем глобалізації суспільства, кризи ідеології ліберальної демократії. Причина наростання неопатерналістичних тенденцій, на думку професора А.Г. Глінчікова, полягає у тому, що суспільство пов’язане, “по-перше, із загальною кризою традиційної демократії і національних держав, формальних інститутів представництва, а, по-друге, з відсутністю у пострадянських країнах достатнього багажу демократичних традицій. Йдеться про три суттєві моменти, характерні для цих незахідних країн, що заважають їх демократизації, а саме: (1) проблеми з обґрунтуванням суверенітету особистості і її індивідуалізації; (2) проблеми інтеріоризації моралі, що була здійснена в Європі у часи Реформації і так і не здійснилася у незахідних країнах; (3) незавершеність процесу реальної секуляризації, тобто перетворення влади із суб’єкта політичного процесу в інструмент реалізації суспільних інтересів” [14, с. 62].

Але бути суверенною особою у сучасному демократичному суспільстві не означає просто діяти у межах існуючого законодавства шляхом тлумачення існуючих та діючих юридичних норм. У першу чергу йдеться про дієву, свідому та компетентну участь кожного громадянина у суспільному житті, що визначає сутність громадянського суспільства. І не просто про участь, а *співучасть*, свідоме і демократичне волевиявлення, свідому участь у прийнятті суспільно значущих рішень. Тобто для розбудови та функціонування громадянського суспільства в Україні “потрібен соціально активний і політично відповідальний громадянин” [1].

У зв’язку з цим сучасне громадянське суспільство в Україні покликане створити демократичне середовище для розвитку громадян, стимулювати їх ініціативу та відповідальність за свою діяльність і саме цим сприяти формуванню особистісно розвинених індивідів, свідомих громадян. Лише у громадянському суспільстві людині у рамках правових норм надається можливість самій визначати зміст і спрямованість власних вчинків, діяти свідомо на свій страх і ризик як суверенній автономній особі.

У демократичному суспільстві особистість, що здійснює своє право на самореалізацію, виступає головною умовою існування як громадянського суспільства, так і правової держави. Це самоцінна, самодостатня особистість, здатна до конструктивної взаємодії з іншими людьми в ім’я спільних інтересів та цінностей і спроможна підкорити власні приватні інтереси суспільному благу. Сьогодні, коли відбувається розбудова українського громадянського суспільства, зростає потреба у вихованні громадянина, автономної ініціативної, самостійної особистості, з почуттям власної гідності, здатної самостійно брати участь у суспільних справах, яка понад усе цінує свободу.

Таким чином, умовою забезпечення суверенітету держави, народу, нації є суверенітет кожної особи зокрема і навпаки: суверенітет особи можливий лише за умови існування дійсного суверенітету народу, нації, держави.

Справжнім суверенітет держави не може бути без суверенітету і свободи громадянина. Суверенна, автономна, самостійна особистість може формуватися тільки в громадянському суспільстві, яке покликане створювати демократичні умови для здійснення і розвитку громадян, стимулювати їх ініціативу та відповідальність за свою діяльність і саме цим сприяти формуванню і розвитку свідомих громадян. У громадянському суспільстві на основі прав людини створюються умови для самовизначення, самореалізації особистості, забезпечення її автономії і незалежності від незаконного втручання в її власні справи. Допомогаючи громадянам усвідомити свою значущість, громадянське суспільство культивує психологію самоцінності громадян, виховує риси ініціативності, відповідальності, активності, сповненої свідомості власної гідності.

#### Список використаної літератури:

1. 1. Звернення Президента України Віктора Януковича до Українського народу з нагоди Дня Конституції України 28 червня 2010 р. // Офіційний сайт Президента України // [www.president.gov.ua](http://www.president.gov.ua).
2. Конституція України: Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. із змінами, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 р. – К., 2006.
3. История политических и правовых учений: Учеб. для вузов / Под общ. ред. члена-корреспондента РАН В.С. Нерсесянца. – М., 1995.

4. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України: Підруч. – 2-е вид., перероб. та доопрац. – К., 2010.
5. Гроций Г. О праве войны и мира. Три книги, в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права. – М., 1956.
6. Гапотій В.Д. Теоретичні та практичні аспекти суверенітету народу, нації та держави: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2005.
7. Ойгензіхт В. Суверенітет громадянина: економіко-правовий аспект // Право України. – 1991. – № 10. – С. 52-60.
8. Орзіх М.П. Конституционное положение человека в государстве и обществе Украины // Юридический вестник. – 1997. – № 2.
9. Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления. – Х., 2002.
10. Мамут Л.С. Социальное государство с точки зрения права // Государство и право. – 2001. – № 7. – С. 108-116.
11. Цимбалюк М.М. Імпортуванню не надається...Формування правосвідомості у процесі розвитку громадянського суспільства. – Острого, 2005.
12. Гальчінський А. Г.Сучасна фінансова криза – початок кінця. Далі – новий початок // Дзеркало тижня. 2008. – № 39. – 18 жовтня.
13. Сурков В. Суверенітет – это политический синоним конкурентно-способности // PRO суверенную демократию – М., 2007. – С. 38.
14. Глинчиков А.Г. Демократия: универсальные ценности и многообразие исторического опыта: Материалы совместного круглого стола ИФ РАН, журналов “Полис” и “Политический класс” // Полис. – 2008. – № 5.

Надійшла до редакції 01.12.2010

**ДОБРЕНЬКА Н.В.**, аспірант  
(Відкритий міжнародний університет  
розвитку людини «Україна»)

УДК 172.12:37.035.1: 340.12

### СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК ПРИНЦИП ПРАВА ТА МОРАЛІ

Проаналізовано поняття справедливості як філософська категорія, яка нерозривно пов'язана з правом. Визначено справедливість як принцип людського буття. Досліджено обґрунтованість видів справедливості.

**Ключові слова:** *справедливість, добро, зло, мораль, право, злочин, покарання, держава.*

Анализируется понятие справедливости как философской категории, которая неразрывно связана с правом. Дается определение справедливости как принципу человеческого бытия. Исследуется обоснованность видов справедливости.

**Ключевые слова:** *справедливость, добро, зло, мораль, право, преступление, наказание, государство.*

The concept of justice is analysed as a philosophical category which is not bursting related to the right. Justice as principle of human life is defined. Investigational validity of types of justice is probed here.

**Keywords:** *justice, good, evil, moral, right, crime, punishment, state.*

Україна є демократичною незалежною країною, яка має за мету забезпечити всебічний розвиток свого народу. Однією з проблем становлення цілком демократичного суспільства є питання справедливості, тому справедливість як моральна та правова категорія потребує науково-теоретичного дослідження.

Справедливість є одним з універсальних і важливих понять моральної свідомості та принципом етики. Майбутнє як втілення ідеалу, зокрема й ідеї добра, немислиме без справедливості [1]. Віра в її торжество є неодмінною передумовою високоморального буття людини. Ця віра, однак, не повинна бути сліпою, а має ґрунтуватися на знанні природи та сутності справедливості. Без цього не побудувати правову державу та демократичне суспільство. Проблема справедливості актуальна і в сучасному суспільстві, в умовах поляризації соціальної нерівнос-

